

Empatian ambivalentti rooli historiantutkimuksessa

Arvio teoksesta Retz, Tyson. *Empathy and History: Historical Understanding in Re-enactment, Hermeneutics and Education*. New York and Oxford: Berghahn. 2018. 241 s. ISBN 978-1-78533-919-6.

Rami Mähkä

Stavangerin yliopiston historian apulaisprofessorina työskentelevän Tyson Retzin (s. 1982) kirja käsittelee empatian, historiantutkimuksen, historianfilosofian sekä historianopetuksen välisiä yhteyksiä. Sysäyksen kirjalle antoi Retzin aikoinaan opiskelijana kokema opettajankoulutus, tarkemmin sanottuna opetustilanne, jossa Retz oli hämmentynyt ”historiallisen empatian” (s.1) käsitteestä. Hän oli nähnyt historian vahvasti näkökulmalähtöisenä tutkimusalana, jossa pyritään aina jollain tavoin pääsemään kiinni tutkimuksen kohteena olevaan aikakauteen, jotta sitä voitaisiin ymmärtää. Tämän tarkoituksena on pyrkiä välttämään anakronistinen menneisyyden tulkinta, eli toisen (myöhemmän) aikakauden asenteiden ja tietojen siirtäminen tutkimuskohteeseen. Siksi ajatus suoranaisesta empatiasta hätkähdytti Retziä. Tämän konseptin avaaminen ja selkeyttäminen on kirjan tavoite. Kirja rakentuukin Retzin ymmärrykselle siitä, mitä tällä lähestymistavalla tarkoitetaan tai voitaisiin tarkoittaa.

Kirja koostuu johdannon ja loppupäätelmien lisäksi niiden välissä olevasta kolmesta pääosiesta. Ensimmäinen, *Education*, tarkastelee opetuspsykologian ja -filosofian kehitystä sekä historianfilosofiaa. Toinen, *Origins*, keskustelee empatiasta historianfilosofian suuntausten kanssa. Kolmas osio, *Consequences*, palaa opetusfilosofiaan historiallisen ajattelun ja historiatietoisuuden kysymysten kautta.

Empatian haasteet

Retz käsittelee väitöstutkimukseensa pohjautuvassa teoksessaan empatian käsitettä historiantutkimuksen ’metodina’ erityisesti hermeneutiikan ja opetuksen – johon sisältyy myös psykologiset ulottuvuutensa – kautta. Viimeksi mainitussa erityisen tarkastelun kohteena ovat brittiläisen historianopetuksen ja -tutkimuksen kehityskulut, transatlanttisin vivahtein, 1960-luvulta 1980-luvulle. Historianfilosofiakeskustelua kirjoittaja käy muun muassa uskantilaisuuden ja historismin yhteyksissä, päähuomion ollessa kuitenkin hermeneutiikassa. [1]

Empatia tarkoittaa Retzin mukaan asettumista toisen ihmisen asemaan, tämän mielipiteiden ja tekojen ymmärtämistä, eikä hän oikeastaan anna sanalle sen tarkempaa määritelmää. Mitä empatia sitten tarkoittaa historian, vuosisatojen tai jopa -tuhansien päähän menneisyyteen sijoittuvien tapahtumien ja ilmiöiden, tutkimukselle? Kohdistuuko empatia johonkin historialliseen tilanteeseen ylipäätään vai ainoastaan joihinkin näkökulmiin tai sosiaaliryhmiin? Onko empatia tasapuolista? Tähän Retz ei tarjoa suoraa vastausta, mitä on pidettävä ansiokkaan teoksen suurimpana puutteena. Palaan tähän alla.

Syy omalle skeptisyydelleni historiallisen empatian konseptia kohtaan Retzin kirjaan tarttuessani oli nykytutkimukselle valitettavan yleinen anakronistisuus. Menneisyyttä tulkitaan tällöin avoimesti nykyhetken asenteiden, käsitteiden ja erityisesti tiedon valossa, arvottaen ja tuomiten. Toki nykyhetkellä on aina ollut keskeinen rooli historiantutkimukselle, mutta nykyään näkee liian usein tutkimuksia, jotka eivät edes yritä ymmärtää jotain historiallista ilmiötä mahdollisimman objektiivisesti – siis historiallisesti. Menneisyyden toimijat – varsinkin Retzin korostama arkipäiväinen maallikkotasoa – eivät voineet millään tietää sitä, mitä me tiedämme nyt. Tällaisissa tutkimuksissa tyylilajina on menneisyyden toimijoiden arvostelu ja moraalinen tuomitseminen. Historiantutkimus ottaa tällöin tuomarin roolin, mitä sen ei perinteisen käsityksen mukaan tulisi tehdä.

Empatian poliittinen lähtökohta

Retz vahvistaa osin ennako-odotukseni empatian käsitteen roolista historiantutkimuksessa: hänen mukaansa kysymys on erittäin politisoituneesta lähestymistavasta. Tämä tarkoittaa sitä, että historiaa voidaan aktiivisesti käyttää nykypäivän tavoitteiden ajamiseen ja aiempien historiatulkintojen kyseenalaistamiseen – myös viimeksi mainitussa tavoite on todellisesti nykyhetken kommentaari, ei menneisyyden objektiivinen tulkinta aikalaisten tietämyksestä. Retzin mukaan empatia mahdollistaa mielikuvituksen käytön niin, että ”todistusvelvollisuuteen liittyvät rajoitukset” (s. 1–2) antavat tilaa ”poeettisemmille ja estetisoidummille” (ibid.) näkemyksille. Ymmärrettävästi tällaista lähestymistapaa on kritisoitu, minkä Retz nostaa suoraan esiin. Yksi ’empatiametodia’ – termi on omani – kohtaan kohdistettu kritiikki koskee tämän päivän länsimaisten kulttuuristen arvotusten kautta tapahtuvaa menneisyyden tarkastelua, mihin viittasin yllä.

Toisaalta konservatiivihistorioitsijat ovat Retzin mukaan arvostelleet historiallis-empaattista metodia esimerkiksi valtiollisten saavutusten ja muun ’perinteisen’ historiantutkimuksen merkityksen nakertamisesta. Joka tapauksessa on selvää, että empatia ”iskee suoraan historiantutkimuksen sydämeen poliittisena toimintana” (s. 1–2). Mikäli tämä vaikuttaa joko pessimistiseltä tai kiusallisen avoimelta näkemykseltä historiantutkimuksen luonteesta, Retz asettaa sen vastapainoksi argumentin empatian historiakuvaa laajentaneesta, rikastuttaneesta merkityksestä. Väite on uskottava ja tärkeä, sillä se ohjaa pohtimaan myös empatian käsitettä laajemmin tutkimuksen lähtökohtia ymmärtämisen ja asenteiden problematiikan suhteen.

Empatia ja historiallisen kontekstin rakentaminen

Retz rakentaa empatian käsitteen ymmärtämisen historiantutkimuksessa pohjaksi kompaktin hahmotelman, jossa esiintyy historiantutkimuksen klassikoita ja merkkitutkijoita, kuten E.H. Carr, Carl G. Hempel ja Peter Gay. Kaksi hänen eniten tarkastelemaansa ja soveltamaansa tutkijaa varsinaisessa aiheen käsittelyssä läpi kirjan ovat kuitenkin R.G. Collingwood ja Hans-Georg Gadamer. Muiden tutkijoiden työhön viittaaminen on ennen kaikkea Collingwood- ja Gadamer -keskustelua taustoittavaa ja tukevaa aineistoa.

Luonnehtiessaan historiallisen kontekstin rakentamista Retz alleviivaa hermeneuttista historian käsittelyä eli sitä, että tutkijan esittämät kysymykset nousevat tarkasteltavasta menneisyydestä, siis implisiittisesti primäärilähdeaineistosta. Näihin kysymyksiin vastaaminen rakentaa siten historiallista kontekstia, eli tiettyä kokonaiskuvaa siitä maailmasta, johon tutkimus kohdistuu. Retzin mukaan juuri empatia auttaa luomaan historiallisen kontekstin, jossa menneisyyden ilmiöt esiintyivät. Tämä tuntuu ristiriitaiselta, jos kerran empatiassa on kyse poliittisesti latautuneesta menneisyyden tarkastelusta, jossa fokus on itse asiassa nykypäivässä. Ymmärrän tämän niin, että tiedettyjen menneisyyden asioiden ympärille rakennetaan empatian avulla maailma, joka sitten selittää historian tapahtumia ja asenteita.

Tietyissä mielessä näinhän historiantutkimus toimii. Mutta siitä, mihin spesifimmin empatia kohdistuu, Retz ei anna selkeää vastausta. Päätelen, että ensi sijassa se kohdistuu niihin sosiaaliryhmiin ja toimijoihin, joita kohtaan tutkija tuntee empatiaa omista sosiaalisista, yhteiskunnallisista ja ideologisista lähtökohdistaan käsin.

Retz toteaa suhtautuvansa epäilyksellä tutkimukseen, jolla on ennalta määrätty, poliittisesti motivoitu lopputulema. Hän käyttää – varmasti provosoivina – esimerkeinään tästä ympäristötutkimusta, monikulttuurisuuden tutkimusta ja mukana ovat myös ”muut poliittisesti värityneet” aiheet (s. 12). Hänen oma tavoitteensa on empatian avulla historiaa ymmärtävän ja käsityksiä siitä avartavan lähestymistavan hahmottaminen, mikä myös nostaa esille tutkijan ja kohteen välisen suhteen rakentavalla tavalla. Hän onnistuu tässä pääosin, sillä empatian roolin korostaminen jää lopulta hieman abstraktiksi jo pelkästään siksi, että hän ei havainnollista asiaa omin konkreettisoin esimerkein.

Empatia ja historiallisen uudelleen esittämisen mahdollisuus

Retz on nostanut kirjansa alaotsikkotasolle termin *re-enactment*, eli historiallinen toisinto, uudelleen esittäminen. Perinteisesti tällä tarkoitetaan tunnettujen historiallisten tapahtumien näyttelemistä. Esimerkiksi Yhdysvalloissa sisällissodan ratkaisutaisteluiden toisinnot (*re-enactment*) massiivisine joukkokohtauksineen ovat osa sikäläistä historiakulttuuria. Tämän kulttuurin juuret juontuvat kuitenkin antiikkiin asti, esimerkiksi Colosseumilla järjestettiin Rooman valtakunnan voittojen toisintoja, samoin tehtiin britti-imperiumin kukoistuskautensa music hall -esityksissä.

Miten tällainen toisinnon tai historian vaikka kuinka realistishakuinen teatraalinen uudelleen esittämisen liittyy varsinaiseen historiantutkimukseen? Retzin lähtökohdista ovat Collingwoodin (1889–1943) postuumisti julkaistut työpäpaperit (*The Idea of*

History, 1946), joissa tämä käyttää termiä historiallisena metodina kuin myös tavoitteena. Gadamer luki teoksen ja piti Collingwoodin uudelleen esittämisen ajatusta naiivin historiankirjoituksen perintönä. Gadamer piti kuitenkin Collingwoodin ajatuksesta tekstistä, eli lähteestä nousevasta kysymyksestä, ja siihen etsittävästä vastauksesta historian tutkimuksen periaatteena. Gadamerin mukaan tämä edellytti empatiaa, eli kohteen ymmärtämistä. Retz tulkitseekin Gadameria niin, että tämän nykypäivän tutkijan asemaa painottavasta näkökannasta huolimatta juuri menneisyydestä nousevien kysymysten periaate yhdistettynä empatiaan on historian ymmärtämisen ydin.

Hämäräksi jää kuitenkin edelleen se, miten empatia tuo lisää jonkin ilmiön yleiseen historialliseen älylliseen ymmärtämiseen. Retzin teoksen suurin anti onkin mainittujen tutkijoiden ajatusten analyysissä ja ristiin lukemisessa. Tästä voi havaita, että Retz tuntee ja hallitsee aiheensa erinomaisesti.

***

Historianopetusta, ja samalla siis yliopistotason historia-alan koulutusta kirja käsittelee tavalla, jonka kuvittelisi kiinnostavan periaatteessa ketä tahansa menneisyyttä tutkivaa. Historiaa opettaville kirjaa voikin suositella varauksetta. Kirjan historiafilosofinen osuus taas ei välttämättä tarjoa aiheeseen uutta, ja erikseen Retzin tarkastelemiin historioitsijoihin ja filosofiin (Collingwood, Gadamer) perehtymättömälle muuta kuin irto-oivalluksia: vaikka asioiden käsittely on sujuvan keskustelemaa, suurempi merkitys jää löytymättä.

Kirjan huomattavin, historian rinnalle kirjan otsikkoon nostettu kysymys on ajatus empatiasta tutkijan asemaan, ymmärrykseen ja esittämiin tulkintoihin positiivisesti vaikuttavana asiana. Ajatus on tärkeä, mutta valitettavasti missään vaiheessa lukijalle ei synny täyttä varmuutta siitä, tyytyykö kirjoittaja vain kartoittamaan empatian käsitteen käyttöä 1900-luvun erilaisissa historiantutkimukseen liittyvissä kysymyksissä vai pyrkiikö hän sanomaan asiasta jotain itse. Ensin mainittu on toteutettu vakuuttavasti, jälkimmäisestä teoksessa on liian yleiseksi jääviä kannanottoja.

Näin ollen teos sekä onnistuu tavoitteessaan että jättää avoimia kysymyksiä empatian merkitykselle historiantutkimukselle. Kirja on erinomaisesti kirjoitettu tekstinä. Ongelmat ovat siinä, mitä todellista omaa sanottavaa kirjoittajalla on empatiasta historiaorientaation välineenä. Niinpä on lopulta kertovaa, että kirjan parin sivun mittaisessa konklusiiossa Retz päätyy toteamaan, että empaattinen menneisyyden tarkastelu (tutkimus) on ehkäpä edelleen ”harhaanjohtava” ilmaus (”Perhaps this use of ‘empathetic inquiry’ is still deceptive, and it will need to be stated that historical understanding involves attending to a certain kind of historical context.” s. 218). Käyttäisin itse sanaa ”epäselvä”. Minusta tämä johtuu siitä, että Retz ei tarjoa yhtään konkreettista esimerkkiä siitä, miten empatia voisi tietyn historiallisen tapahtuman tai ilmiön tapauksessa lisätä ymmärrystämme juuri esimerkin tietystä tutkimuskohteesta.

Teos jää siksi ehkäpä enemmän keskustelun avauspuheenvuoroksi kuin konkreettisia keinoja historian tutkimukseen tai opettamiseen tarjoavaksi menetelmäkirjaksi.

Rami Mähkä, tutkijatohtori, kulttuurihistoria, Turun yliopisto.

Viitteet

[1] Retzin taustasta ja tutkijaprofiilista ks. haastattelu ”Emerging Historians Q&A – Tyson Retz”. *Australian Historical Association*. 28.9.2018
<https://ahaecr.wordpress.com/2018/09/28/emerging-historians-qa-tyson-retz/>. [Haettu 29.4.2019.]

Kirjallisuus

Collingwood, R. G. 1946. *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press.